

*Надир ИСМАЈЫЛОВ,  
педагожи елмләр намизәди,  
досент*

## **АЗƏРБАЈЧАНДА КИТАБХАНА- БИБЛИОГРАФИЈА ԵԻТИЈАТЛАРЫНЫН ЈЕРЛƏШМƏСИ ВƏ ИСТИФАԢԢСИНИН БƏՅИ МƏСƏЛƏЛƏРИ**

Мүасир дөвр Азәрбајчан халгынын һәјатында көклү кејфијет дөјишикликләри илә сәчијәвидир. Халгымыз 70 илдән сонра јенидән өзүнүн истиглалијәтини газанмыш, инамла вә чөсарәтлә милли дөвләт гуручулуғуна башламышдыр. 70 илдән чох биркә јашадығымыз игтисади мөкәндән тәдричән ајрылып дүнја игтисадијатына јахынлашмагда давам едирик. Чөмијет һәјатынын демократикләшдирилмәси вә базар мүнәсибәтләринин јарадылмасы һүгуги дөвләт гуручулуғунун ән мүнүм атрибутларыдыр. Бүтүн бунлар елмин вә техниканын информәсија тә’минаты системинин дә јенидән гурулмасыны, онун бејнәлхалг информәсија инфраструктуруна дахил едилмәсини тәләб едир.

Чөмијетин бир кејфијет һалындан дикеринә кечмәси, тәби ки, онун информәсија тә’минатынын да дөјишмәсини зәрури проблем кими гаршыја гојур. Белә объектив шәраит бүтөвлүкдә информәсија системинин, о чүмлөдән китабхана-библиографија инфраструктурунун әсәсләрына да јени бахыш вә мүнәсибәт тәләб едир. Америка мүнәхәссисләри тәдричән белә бир мәнтиги вә ганунаујун нәтичәјә кәлмишләр ки, һәр бир елм, техника вә сәнајә саһәсиндә олдуғу кими, һәм дә һәр бир конкрет тәшкилатын информәсија тәләбатынын өзүнәмөхсус чөһәтләри вардыр вә китабхана-информәсија мөдәнијәтинин сәвијјәси мүнәтелифдир. Башга сөзлә, китабхана-библиографија вә информәсија хидмәти консепсијасынын әсәсында методоложи бахымдан елә бир принцип дүрмәлидыр ки, конкрет мүнәхәссисә өзүнә лазым олан информәсијаны оператив шәкилдә там вә

долғун әлдә етмәјә имкан верән информәсија органлары азад вә мүнәтәгил олсун. Информәсија әсриндә китабханаларын да функцијасына јенидән бахмаг лазымдыр. Китабханалар сәнәд ахыныны идәрә едән мүнәхәссисәдән бүтөвлүкдә информәсија ахыныны идәрә едән вә сәмәрәли истифадәсини тә’мин едән мүнәхәссисәләрә чеврилмишдир.

АБШ мүнәхәссисләри белә һесаб едир ки, јахын кәләчөкдә китабханаларын техники тә’минаты һәјата кечирилдикдән сонра тарихән јаранмыш ән’әнәви иерархик информәсија ахтарыш системләри көһнөлөчөк, бу заман һәмин мүнәхәссисәләрин ишчиләри сәнәд вә информәсија ахыныны јухарыдан ашағы идәрә етмөкдән азад олачаг вә аналитикә чеврилөчөкләр. АБШ-ын елми-техники китабханалары үчүн практики олараг бу функционал јенидәнғурма сәнәд вә ја онун һаггында информәсијанын мүнәхәссисә верилмәси илә дејил, конкрет проблемин һәллинә имкан верән чавабла баша чатачагдыр, Бүтүн бунлар да ваһид дөвләт елми-техники информәсија системинин јарадылмасыны тәләб едир.

Азәрбајчан дөвләт елми-техники информәсија системинин һүгуги тә’минаты ики мүнүм чөһәти : әввәлә, республикада елм вә техниканын информәсија тә’минаты үзрә мөвчуд еһтијатларын ашқара чыхарылмасыны, икинчиси, елми вә техники информәсија системләринин јарадылмасы саһәсиндә бејнәлхалг тәчрүбәнин өјрәнилмәсини тәләб едир. Бу тәдбирләр исә истәр китабханашүнаслыг вә истәр сә дә библиографијашүнаслыг үзрә комплекс тәдгигат ишләринин апарылмасы илә билаваситә әлағәдардыр. Библиографијашүнаслыг үзрә тәдгигат ишләринин сәмәрәли тәшкили бу саһәдә әлдә едилмиш тәчрүбәнин тәдгигини тәләб едир. Мә’лумдур ки. бәшәријет дөрд информәсија бөһраныны јашамышдыр. Онлардан биринчиси тәсвири ишарәләрин, икинчиси јазынын, үчүнчүсү китаб нәшринин, дөрдүнчүсү исә компүтерләрин јаранмасына кәтириб чыхармышдыр.<sup>2</sup>

Сонунчу информәсија ингилабы јени саһәнин – информәсија сәнајесинин инкишафыны өн плана чыхарыр. Информәсијалашдырма чөмијетин индустриал инкишаф мәрһәләстиндән информәсија мәрһәләсинә кечмәсини тә’мин едир.

<sup>1</sup> Клешук С.Е. Научно-технические библиотеки США в начале 1990 гг\ Научн. и техн. 6-ки СССР. 1991. № 9.-с.16—22.

<sup>2</sup> Астахова Л.В. Библиография как научный феномен: Монография. — М., 1977, с. 283.

Япон алимләри һесап едир ки, информасияләшмиш чөмијәтдә компүтерләшдирмә просеси инсанлара е'тибарлы информасия мәнбәләри әлдә етмәјә имкан верир. Бүтүн фәалијәтин әмтәә истехсалы вә истехлакына јөнәлмиш индустриал чөмијәтлә мүгајисәдә информасияләшмиш чөмијәтдә нәтичә е'тибарилә әгли әмәјин чәкисинин артмасына кәтириб чыхаран интеллект, билик истехсал вә истехлак олуноур. Демәли, бу чөмијәтдә инсандан јарадычылыг габилитәти тәләб олуноур вә чөмијәтин инкишафынын һәрәкәтвәричи гүввәси мадди истехсал дејил, информасия истехсалы һесап олуноур.

Азәрбајчанда әсас информасия аңлајышлары, информасияләшдирмә саһәсиндә дәвләт сijasәтинин әсас истигамәтләри, информасия еһтијатлары, онун системләри, технолокијасы, дәвләт информасия еһтијатлары, милли информасия еһтијатлары, информасиянын мүһафизәси вә информасия еһтијатларындан, о чүмләдән китабхана-библиография еһтијатларындан истифадә олуномасы мәсәләләри һүгуи бахымдан Азәрбајчан Республикасынын "Информасия, информасияләшдирмә вә информасиянын мүһафизәси һаггында" гануну илә тәнзимләнир.

Көркәмли алим академик А.Мирзәчанзадә јазыр ки, индијә гәдәр бәшәријәтин газандыгы биликләрин 80—90%-и мүасир инсан јашадыгы мүддәтдә әлдә олуномушдур. Елми китабханаларда топланан әдәбијатын 50%-и истифадә олуномајыб. Галан 50%-инин 25%-и јалңыз 1 дәфә истифадә олуноуб. Г.М.Добровун тәртиб етдији гајдаја әсасән демәк олар ки, бәшәријәтин билик еһтијаты чоһалдыгча һәмин еһтијатын чоһ аз һиссәсиндән истифадә олуноур. Елмин мөһсулдарлығыны ики дәфә артырмаг үчүн мә'лумат боллуғуну 8, алимләрин сајыны 16, сәрф олуноан хәрчләри исә 32 дәфә артырмаг лазымдыр.<sup>1</sup>

Америка физики В.Вајскопор һесабламышдыр ки, Архимед дәврүндән зәманәмизә гәдәр апарылмыш тәдгигатларын дәјәри тәгрибән 30 милјард доллардыр вә бу да АБШ сәнајесинин 12 күндә бурахдыгы мөһсулун дәјәриндән аздыр.<sup>2</sup>

Һәр бир алимә һәр ил ихтисасы үзрә дәрч олуноан әдәбијаты охумаг үчүн күндә 8 саат мүталиә етмәклә тәгрибән 1000 ил лазымдыр. Бурада һәмин әдәбијаты әлдә етмәк үчүн итирилән вахт нәзәрә алынмыр. Бу да тәгрибән 30-40% вахт демәкдир.

<sup>1</sup> Мирзәчанзадә А. Ихтисаса кириш. — Б., 1990, с. 258-259.

<sup>2</sup> Јенә орада, с. 261.

Мә'лумдур ки, милли сәрвәт чөмијәтин тарихи инкишаф мәрһәләсиндә јарадылан мадди вә мә'нәви не'мәтләрин мәчмусуну әкс етдирир. Она бүтөвлүкдә милли игтисадијат вә мәдәнијәтин инкишафынын нәтичәси кими баһмаг лазымдыр.

Азәрбајчан Республикасынын Конститусијасында (1995-чи ил) өлкәнин тәбии вә мә'нәви еһтијатларынын горунмасы вә онлардан сәмәрәли истифадә олуномасы хусуси маддәләрлә тәсбит олуномушдур. Конститусијанын 16-чы маддәсинин икинчи һиссәсиндә кәстәрилир: "Азәрбајчан дәвләти мәдәнијәтин, тәһсилин, сәһијәнин, елмин, инчәсәнәтин инкишафына јардым кәстәрир, өлкәнин тәбиәтини, халгын тарихи, мадди вә мә'нәви ирсини горујур".<sup>1</sup>

Һәр кәсин истәдији мә'луматы гануни јолла ахтармаг, әлдә етмәк, өтүрмәк, һазырламаг вә јаймаг азадлығы "Мә'лумат азадлығы" маддәсилә (маддә 50) тәнзимләнир. Конститусијанын 40-чы бөлмәсиндә исә кәстәрилир ки, " һәр кәсин мәдәни һәјәтда иштирак етмәк, мәдәнијәт тә'сисатларындан вә мәдәни сәрвәтләрдән истиадә етмәк һүгуи вардыр".<sup>2</sup>

Бу бахымдан китабхана-библиография сәрвәти ејни заманда игтисади инфраструкурун тәркиб һиссәси кими дә нәзәрдән кечирилә биләр. Мә'лумдур ки, инфраструкуру ики група ајрылыр: истехсал инфраструкуру вә социал инфраструкуру. Истехсал инфраструкуруна билаваситә мадди истехсала хидмәт едән саһәләр даһилдир. Социал инфраструкура кадр һазырлығы, мәишәт хидмәти, сәһијә, ичтимаи иашә, сәрнишин нәглијјаты, истилик системләри, елм, тәһсил, мәдәнијәт вә о чүмләдән информасия хидмәти системи (ејни заманда онун тәркибиндә мүһүм јер тутан китабхана-библиография хидмәти комплекси) даһилдир.

Игтисади маһијәтинә көрә чөмијәтин истаһсал потенциалынын тәркиб һиссәси олан инфраструкурун бүтүн саһәләри кими, китабхана-библиография еһтијаты да нәтичә е'тибарилә мөһсул истехсал етмир вә мадди истехсал просесиндә билаваситә иштирак етмир, лакин бүтүнлүкдә игтисадијата, ејни заманда онун инфраструкуруна хидмәт едир.

Статистик мә'луматлара көрә Азәрбајчан Республикасы дүнја өлкәләри ичәрсиндә әрази үзрә 44-чү јери, әһалинин сајына көрә

<sup>1</sup> Азәрбајчан Республикасынын конститусијасы. Б., 1995, с. 8.

<sup>2</sup> Јенә орада, с. 15.

\* Гејд. Инфраструкуру латын сөзү олуб — ашағы, алт вә гурулуш, јерләшмә мә'насында ишләдилір.

42-чи јери тутур.<sup>1</sup> Экәр 1979-чу илдә әһалинин сајы республика үзрә 6028,300 нәфәр олмушдурса, 1989-чу илдә 7037.900 олмуш, 1998-чи илдә бу рәгәм артараг 7631.600 олмушдур.<sup>2</sup> 1979-чу илдә шәһәр әһалиси 53,1%, кәнд әһалиси исә 46,9% тәшкил етдији һалда, 1989-чу илдә бу мұвафиг олараг 53,9% вә 46,1% нисбәтиндә, 1998-чи илдә 52,2% вә 47,8% нисбәтиндә олмушдур.<sup>3</sup> Көрүндүјү кими сон ијirmi илдә әһалинин тәбии артымы 20%-дән чох олмушдур. Лакин шәһәр вә кәнд әһалисинин нисбәтиндә чидди дәјишикликләр баш вермәмишдир.

Сон онилликдә республикада елми-техники ишләри јеринә јетирән тәшкилатларын сајынын азалмасы мұшаһидә олунса да, лакин елми-тәдгигат институтлары, онларын филиаллары вә шә'бәләри артмышдыр. Белә ки, 1990-чы илдә республикада елми-техники ишләри јеринә јетирән тәшкилатларын сајы чәми 151 олмушдурса, 1997-чи илдә онларын сајы азалараг 141 олмушдур. Анчаг бу дөврдә елми-тәдгигат институтлары, онларын филиал вә шә'бәләри 85-дән артараг 98 олмушдур.<sup>4</sup> Бу просес халг тәсәрүфатынын ажры-ажры саһәләринин елми-тәдгигат тә'минатынын жүксәдилмәси зәрурәти вә нәтичә е'тибарилә елми-тәдгигат институтларынын республикамызда игтисадијјатын идарә олунмасында ролунун артмасыны көстәрир. Бәһс едилән дөврдә Азәрбајчанда елми потенсиал кәмијјәт е'тибарилә нәинки артмамыш, әксинә, 4000 нәфәр азалмышдыр. Республика үзрә 1998-чи илдә елми потенсиал 32 мин нәфәр тәшкил етмиш, бунлардан 49,2%-и али мәктәбләрин пајына дүшмүшдур. Бүтүн елми потенсиалын 53%-ини исә елми дәрәчәси олан мұтәхәссисләр тәшкил едир. Бунун әсас сәбәбләриндән бири дә республикада елмин инкишафына бүдчәдән ажрылан вәсаитлә бағлы олмушдур. Белә ки, әкәр 1990-чы илдә елмә дөвләт бүдчәсиндән ажрылан вәсаит милли кәлирин 0,5%-ни тәшкил етмишсә, бу рәгәм 1997-чи илдә 0,2%-ә енмишдир<sup>5</sup> (Әсаслы вәсаит гојулушу нәзәрә алынмадан). Бу просес сон он илдә өлкәдә мөвчуд олан күтләви китабханалар шәбәкәсинин инкишафында да мұшаһидә олунур. Белә ки, 1990-чы илдә республика үзрә 4605 күтләви китабхана олмуш, 1993-чү илдә

<sup>1</sup> Азәрбајчанын статистик көстәричиләри. — Б., 1997, с. 9.

<sup>2</sup> Јенә орада. с. 25.

<sup>3</sup> Јенә орада.

<sup>4</sup> Јенә орада.

<sup>5</sup> Јенә орада. с. 96.

онлар артараг 4890-а чатмыш, лакин сон беш илдә онларын сајы азалмыш вә 4608-ә енмишдир.<sup>1</sup> Шәһәр вә кәнд јерләриндә әһалинин мәсқунлашмасы нисбәти илә мұгајисәдә кәмијјәт е'тибарилә китабхана сәрвәтинин јерләшмәси ишиндә чидди ујғунсузлуғлар давам етмишдир.

Әкәр 1990-чы илдә республиканын шәһәрләриндә 22,5 милјон нүсхәјә малик олан 708 күтләви китабхана олмушдурса, 1997-чи илдә 715 китабханада 19,1 милјон нүсхә китаб фонду олмушдур. Орта һесабла, һәр 100 шәһәр сақининә дүшән нүсхәләрин сајы мұвафиг олараг 591 вә 479 олмушдур. Бәһс едилән дөврдә (1990-чы ил) кәнд јерләриндә 22,8 милјон нүсхә фонда малик олан 3897 күтләви китабхана омушдурса, 1997-чи илдә онларын фонду 19,5 милјона енмиш, сајы исә 3893 олмушдур. Орта һесабла һәр 100 кәнд сақининә 1990-чы илдә 686 нүсхә, 1997-чи илдә исә 537 нүсхә китаб дүшмүшдур.<sup>2</sup> Республика үзрә 1990-чы илдә мөвчуд олан күтләви китабханаларын фонду 45,3 милјон олмушдурса, бу рәгәм азалараг 1997-чи илдә 38,6 милјон нүсхә олмушдур. Мұвафиг ил-ләрдә һәр 100 нәфәрә дүшән нүсхәләрин сајы 635 вә 507 нүсхә тәшкил едир.

Азәрбајчанын китабхана-библиографија еһтијатларынын мұасир вәзијјәтиндән данышаркән, базар игтисадијјатына кечидлә әлағәдәр өзәл мөссисә вә тәшкилатларын, ичтимаи бирликләрин инфраструктурунда мұһүм јер тутан китабхана-информасија мәркәзләринин јаранмасыны вә фәалијјәт көстәрмәсини күнүмүзүн реаллығы кими гижмәтләндирмәк лазымдыр. Статистик мө'луматлара көрә 1997-чи илдә мәшғул олан әһалинин игтисадијјатын секторлары үзрә бөлкүсү ашағыдакы кими олмушдур: дөвләт сектору — 47,7%, фәрди сектор — 7%, хүсуси вә мұштәрәк мөссисәләр — 18%, копператив сектор — 7,8%, гејдә алынмамыш сектор—19%.<sup>3</sup> Көрүндүјү кими, өлкәдә кедән игтисади ислаһатлар китабхана-библиографија инфраструктуруна тә'сирсиз гала билмир вә бу да һәмин системә јени бахыш тәләб едир. Фикримизчә, башлыча вәзифләрдән бири дә өлкәнин социал-игтисади реаллығларына ујғун милли китабхана-библиографија органларынын оптимал системинин јарадылмасы вә бу саһәдә фәалијјәтин сөмәрәли әлағәләндирилмәси үсулларынын мөүјјән едилмәсиндән ибарәтдир.

<sup>1</sup> Азәрбајчанын статистик көстәричиләри. — Б., 1997, с. 102.

<sup>2</sup> Јенә орада. с. 102.

<sup>3</sup> Јенә орада. с. 39.